

UDK: 808.1

Qo‘qon davlat universiteti dotsenti

Jamolliddinov Mirhojiddin taqrizi asosida

SHOYIM BO‘TAYEV HIKOYALARI BADIYYATI

Muydinov Muhammadzoir Zafarjon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.

Annotatsiya : Ushbu maqolada Shoyim Bo‘tayev hikoyalarining badiiyati, syujet va obraz yaratish xususiyatlari, shuningdek, ularning adabiy jarayondagi o‘rni tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot Shoyim Bo‘tayev ijodining mohiyatini ochib berish va o‘zbek hikoyachiligi rivojiga qo‘shgan hissasini yoritishga qaratilgan bo‘lib, bu mavzuning adabiyotshunoslik uchun dolzarbligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek hikoyachiligi, hikoya turlari , hikoya tasnifi, hikoyada milliy an‘analar, Shoyim Bo‘tayev, nutq, uslubiyat, badiiy obraz, karakter va asar uyg‘unligi.

ХУДОЖЕСТВЕННОСТЬ РАССКАЗОВ ШОЙИМ БУТАЕВ

Аннотация: В данной статье анализируется художественность рассказов Шойима Бутаева, особенности создания сюжета и образов, а также их место в литературном процессе. Данное исследование направлено на раскрытие сущности творчества Шойима Бутаева и освещение его вклада в развитие узбекской новеллистики, что подчеркивает актуальность данной темы для литературоведения.

Ключевые слова: Узбекская новеллистика, виды рассказов, классификация рассказов, национальные традиции в рассказах, Шойим Бутаев, речь, стилистика, художественный образ, гармония характера и произведения.

ARTISTRY OF SHOYIM BO'TAYEV'S STORIES

Abstract: This article analyzes the artistic qualities of Shoyim Bo'tayev's stories, the characteristics of his plot and character creation, as well as their place in the literary process. This research aims to reveal the essence of Shoyim Bo'tayev's work and highlight his contribution to the development of Uzbek short story writing, emphasizing the relevance of this topic for literary studies.

Keywords: Uzbek storytelling, types of stories, classification of stories, national traditions in storytelling, Shoyim Bo'tayev, speech, stylistics, artistic imagery, harmony of character and work.

Kirish: Adabiyot har bir millatning ma'naviy boyligini, tarixiy o'zligini va madaniy darajasini aks ettiruvchi muhim ko'zgudir. O'zbek adabiyoti ana shu ko'zguda o'zining boy merosi va zamonaviy yondashuvlari bilan alohida ajralib turadi. Shoyim Bo'tayev o'zbek adabiyotida badiiy so'z ustasi sifatida e'tirof etilib, uning hikoyalari o'ziga xos badiiy uslub va falsafiy teranlik bilan ajralib turadi. Yozuvchining ijodida inson qalbi, jamiyatdagi ijtimoiy muammolar va milliy qadriyatlar teran ifodasini topadi.

Adabiyotlar tahlili: Ma'lumki, zamonaviy hikoyachilik ham boshqa janrlar kabi bir joyda qotib qolgani yo'q, hikoyachilik tarzi, yo'sini, hikoya mavzusi, janri taraqqiy etib, takomillashib bormoqda. "Hozirgi davr hikoyachiligi o'tmishdagi hikoyalardan anchagina xususiyatlari bilan farq qiladi: bu – hikoya janrining klassik namunalari uchun xos bo'lgan xarakterlarning "qotgan" shaklda berilishi ("Bemor", "O'g'ri") o'rniga

xarakterlarning ma'lum darajada, janr doirasida taraqqiyot jarayonida ko'rsatilishida (Asqad Muxtorning "Xonimning tug'ilgan kunlari. P.Qoridovning "Qalbdagi quyosh"), asar nihoyatda kichik bir epizodninggina emas, anchayin kengroq hayotiy epizodning qamrab olinishida, bir-ikkigina emas, bir nechta xarakterlar yaratilishga intilishda sezilmoqda"¹. Shu ma'noda Shoyim Bo'tayev hikoyalari ham mustaqillik yillarida nisbatan takomillashganini kuzatish mumkin.

Shoyim Bo'tayevning hikoyalari mazmunan boy, usluban aniq va badiiy mahorat bilan bezatilgan bo'lib, ularning syujet qurilishi va obrazlar talqini o'zbek adabiyoti kontekstida alohida o'ringa ega. Shoyim Bo'tayev– borliqni boricha tasvirlaydigan, soxtalik, sun'iylikdan, balandparvozlikdan yiroq bo'lgan ijodkor. Uning asarlarida qadim yurtimizning an'analari, o'ziga xosligi, betakror va shirin shevasi yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Shoyim Bo'tayev asardagi syujet va voqelikni kitobxonga tayyor xulosalar bilan taqdim etmasdan, balki kitobxonning o'zini ham mushohada yuritishga, fikrlashga undashi bilan ahamiyatli. Yozuvchining asarlarida milliylik va umumbashariy qadriyatlar uyg'unligi yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada Shoyim Bo'tayev hikoyalarining badiiyati, syujet va obraz yaratish xususiyatlari, shuningdek, ularning adabiy jarayondagi o'rni tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot Shoyim Bo'tayev ijodining mohiyatini ochib berish va o'zbek hikoyachiligi rivojiga qo'shgan hissasini yoritishga qaratilgan bo'lib, bu mavzuning adabiyotshunoslik uchun dolzarbligini ta'kidlaydi. Shoyim Bo'tayevning hikoyalari badiiyati o'zining chuqur psixologik tasvirlari va personajlarning ichki dunyosini keng yoritishi bilan ajralib turadi. U o'z asarlarida insonga oid murakkab hissiy holatlarni, ruhiy izlanishlarni va

¹ Назаров Б. Каримов Э. Эпос – адабиётнинг тури сифатида / Адабий тур ва жанрлар. Уч дилдлик. Биринчи жилд. Эпос. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 31.

ma'naviy qiyinchiliklarni o'rganadi. yozuvchining hikoyalari badiiylilik va ilmiy yondashuvni uyg'unlashtirib, nafaqat individual psixologik holatlarni, balki jamiyatning ijtimoiy va axloqiy muammolarini ham aks ettiradi. U o'z hikoyalarida insonning ichki kechinmalarini va ular bilan bog'liq tafakkur jarayonlarini tahlil qilishda ilmiy yondoshuvni qo'llaydi, bu esa uning asarlarini yanada boy va chuqurroq qiladi. Yozuvchi o'z asarlarida realizmning barcha xususiyatlarini – ya'ni, voqelikni aniq va tabiiy tarzda aks ettirishni, insonni va uning atrofidagi muhitni haqiqiy tasvirlashni o'zining badiiy metodiga asos sifatida qabul qiladi. Shoyim Bo'tayevning hikoyalari, ko'pincha, individual va ijtimoiy muammolarni chuqur psixologik tahlil orqali o'rganadi, shuning uchun uning asarlarida psixologizm va ijtimoiy realizmning sintezi ko'rinadi. Shoyim Bo'tayevning badiiy uslubi an'anaviy usullardan farqli o'laroq, voqea rivojini va personajlar ichki kechinmalarini o'rgatishda noan'anaviy metodlarni qo'llashni afzal ko'radi. Bunda ichki monologlar, tashqi voqealardan ko'ra, personajlarning ruhiy holatiga ko'proq e'tibor qaratiladi. Hikoyalarda voqea va zamon muammolariga yangi, ilg'or ilmiy yondashuvlar orqali, ularning psixologik va sotsial tabiati yoritiladi. Shoyim Bo'tayevning hikoyalarida qo'llaniladigan metodologik yondashuvlar, asosan, psixologik tahlil va ijtimoiy realizmga asoslanadi. Yozuvchi o'z asarlarini yaratishda, ko'pincha, personajlarning ichki fikrlarini, hissiy va ruhiy holatlarini, ularning o'zaro munosabatlarini keng yoritishga harakat qiladi. Bu jarayonda ichki monolog va psixologik portret metodlari keng qo'llaniladi, bu esa o'quvchiga personajlarning ichki dunyosiga kirib borishga imkon beradi. Metodologik jihatdan, Shoyim Bo'tayev hikoyalari ko'pincha zamon va fazoni cheklovsiz ravishda kengaytiradi, bu esa voqeani chuqurlashtiradi va hikoya davomida sodir bo'ladigan o'zgarishlarning ta'sirini kuchaytiradi. Shuningdek, yozuvchi asarlarini yaratishda "noaniqlik" va "kutilmagan

holatlarni ham keng qoʻllaydi, bu esa hikoyalarga sirli va murakkablikni kiritadi. Personajlarning ichki dunyosidagi noaniqliklarni va ularning kutilgan reaksiyalarini taʼriflash, asarlarning ilmiy-tahliliy jihatlarini boyitadi va oʻquvchini fikr qilishga majbur qiladi. Shuningdek, Shoyim Boʻtayev oʻz hikoyalarida koʻpincha badiiy detallarga va voqea rivojiga asoslangan sintez metodini qoʻllaydi. Har bir detal va kichik voqea alohida ilmiy va badiiy ahamiyatga ega, ular asarlarning umumiy tasvirini yaratishda muhim rol oʻynaydi. Bu metodologik yondashuv, oʻz navbatida, hikoyaning chuqur ilmiy va badiiy qadriyatini oshiradi.

Tahlil va natijalar: Shoyim Boʻtayev hikoyalari badiiyati oʻzbek adabiyoti rivojida alohida oʻrin tutadigan jihatlar bilan ajralib turadi. Uning asarlarida milliy qadriyatlar, zamonaviylik va insoniylik masalalari oʻziga xos badiiy uslubda yoritilgan. Tadqiqot davomida quyidagi jihatlar muhokama qilindi:

1. Milliy qadriyatlarning aks ettirilishi: Shoyim Boʻtayev hikoyalarida milliylik tushunchasi markaziy oʻrinda turadi. Uning qahramonlari oʻzbek xalqining urfodatlari, anʼanalari va tarixiy xotiralarini oʻzida mujassamlashtiradi. Masalan, yozuvchi asarlaridagi obrazlar orqali inson qalbi va milliylik oʻrtasidagi uygʻunlik badiiy talqin etilgan.

2. Zamonaviylik va anʼanalar uygʻunligi: Yozuvchi hikoyalarida zamonaviy hayot bilan milliy anʼanalar oʻrtasidagi bogʻliqlikning badiiy tadqiqi amalga oshirilgan. Shoyim Boʻtayev zamonaviy jamiyatning muammolarini yoritishda, ularni milliy mentalitet va qadriyatlar bilan uygʻunlashtirgan holda, ijtimoiy hayotning turli koʻrinishlarini tasvirlashga erishadi.

3. Inson ruhiyati tasviri: Yozuvchi oʻz hikoyalarida inson ruhiyatini teran ochib berishga eʼtibor qaratadi. Qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy

iztiroblari va hayotiy kurashlari orqali inson mohiyatining murakkab qirralari badiiy yondashuv bilan namoyon etiladi.

4. Til va uslub xususiyatlari: Tadqiqotda Shoyim Bo'tayevning til va uslubdagi o'ziga xosliklari ham tahlil qilindi. Yozuvchi hikoyalarida oddiy, lekin ta'sirchan til vositalari orqali o'quvchini qahramonlar hayotiga chuqur kirib borishga undaydi. Jumladagi ritm, obrazlarning jonliligi va tasviriy ifoda kuchi hikoyalarning o'qishli bo'lishiga xizmat qiladi.

5. Ijtimoiy va ma'naviy masalalar: Shoyim Bo'tayev asarlarida o'zbek jamiyatining dolzarb masalalari, xususan, insonlar o'rtasidagi munosabatlar, oilaviy qadriyatlar, yoshlarga oid muammolar keng yoritilgan. Yozuvchi bu masalalarni badiiy talqin qilish orqali jamiyat hayotini to'laqonli ifodalashga erishgan. Shoyim Bo'tayev hikoyalari badiiyati milliy adabiyotimiz rivojiga katta hissa qo'shadi. Ushbu asarlar nafaqat milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, balki ularni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Yozuvchi hikoyalarida milliy va zamonaviy tushunchalar birligi orqali adabiyotni yangi bosqichga olib chiqishga erishgan. Asarlardagi badiiy tasvir va ruhiy tahlil uslubi milliy adabiyotimizda o'ziga xos o'rin egallagan. Shoyim Bo'tayevning ijodi o'zbek adabiyoti doirasida o'rganilishi va kelajak avlodga tanishtirilishi lozim bo'lgan bebaho merosdir. Umuman olganda, Shoyim Bo'tayev hikoyalarida milliy ruh va zamonaviylikning uyg'unligi, inson tabiatining chuqur tahlili va badiiy tasvirning yuksak darajada qo'llanishi kuzatiladi. Ushbu jihatlar yozuvchining ijodini kengroq o'rganish va targ'ib qilish zarurligini ko'rsatadi.

Shoyim Bo'tayevning hikoyalari o'zining badiiy jihatlari va yozuv uslubi bilan o'zbek adabiyotida alohida o'rin egallaydi. Yozuvchi o'z asarlarida inson ruhiyatining murakkabligini, uning ichki kechinmalari va jamiyatdagi o'rnini chuqur tahlil etadi. Bo'tayevning hikoyalari, ko'pincha, real hayotdagi

ziddiyatlarni, ijtimoiy muammolarni va insoniyatning nozik tomonlarini ko'rsatishga qaratilgan. U o'z asarlarida boshqacha qarashlar va nuqtai nazarlarni ifodalashda ijodkorlikni namoyon etadi. Shoyim Bo'tayevning badiiy uslubi oddiy va sodda bo'lib, lekin shu bilan birga tasvirlar va simvollarning chuqurligi, o'quvchiga ko'proq o'ylashga va his etishga imkon beradi. U hikoyalarda jamiyatdagi turli qatlamlarning hayotini tasvirlaydi, lekin ularni kamsitmasdan, aksincha, insoniy qadriyatlarni saqlagan holda yoritadi.

Shoyim Bo'tayev hikoyalari, birinchi navbatda, samimiyligi, ishontirish uchi bilan kishini hayratda qoldiradi. Har qaysi o'quvchi o'zicha tushgunadi. Shuning uchun ham mazkur yozuvchining hikoyalari germinevtik tahlilga juda mos keladi. "Yozuvchi tasviridagi hamma narsa hayot hodisasi, aynan bo'lib o'tgan voqea, real hayotning bir bo'lagi, epizodi bo'lib gavdalanadi. Hikoyalarning ko'pchiligi real hayotiy asosga ega, ular adibning turmushda o'zi ko'rgan, eshitgan hodisalardan, tanish kishilar hayotidan olingan. Muallif yoki personajlar tomonidan aytilgan gaplarga, asardagi detallarga, voqealarga kitobxon ishonmasa, hatto shubha qilsa ham, asarning qiymati qolmaydi. Detalni tafsilotdan farq qimoq kerak. Tafsilotdan farqli o'laroq, detal qisqa va ixcham bo'ladi". Masalan, "Haykal" hikoyasidagi mana bu qismiga e'tibor beraylik: "Birov biron narsa xarid qiladimi qilmaydimi — farqsiz, kirib kelib, besh-olti kishi sig'adigan xarrakka o'tirib oladi. Negaki, terifurushning uzoq-uzoq yurtlardan yo'qlab keladigan oshnolari bisyor. Ular shunchalik ko'p narsalarni bilishadiki, eshitib yoqangni tutamlaysan, tavba, tarvuzday bir kallaga shuncha gap sig'adimi-ya, deya hayron qolasan". U tasvir obyektini sintezlashtirib ko'rsatish, u haqida kitobxonda tez va aniq tasavvur hosil qilish xususiyatiga ega. Detal haqida maxsus kitob yozgan boshqa bir olim, taniqli adabiyotshunos va publisist Saydi Umarov esa unga quyidagicha ta'rif beradi:

“Detal, odatda, yirik planda beriladi, u o‘quvchini bir lahza to‘xtatib, uning diqqat e‘tiborini muhim bir narsaga jalb etadi, tasvir obyektini bo‘rttirib, qabartirib ko‘rsatib, u haqda tez va aniq tasavvur hosil qilish imkonini beradi”. Shoyim Bo‘tayevning “Haykal” hikoyasi ham o‘z o‘rnida detallarning o‘ziga xosligi bilan ham ajralib turadi. Buni esa aynan hikoyaga germinevtik yondashib, aniqlasak bo‘ladi.

Germenevtika tushunilishi og‘ir bo‘lgan matnini anglash kechimi, ruhoniylar butunlikning betakror qismlarda ifodalanish yo‘sinini tushunishdan iborat. Keksa ajdodlarimiz ibratli voqea-hodisalar orqali bolalarni tarbiyalash usulidan keng foydalanishgan. Shu ma’noda farzandlariga ibratli voqealar, hikoyalarni so‘zlab bergan. Ibratli hikoyalar qisqaligi va yodda qoluvchivnligi, ta’sir doirasi kengligi bilan tarbiyada ahamiyatli hisoblangan. Masalan, quyidagi Shoyim Bo‘tayev ijodidagi ibratli hikoyani tahlil qilamiz: bir kuni ko‘chada sayr qilib yurgan kishi yo‘l chetida o‘tirgan kekse odamni ko‘rib qoldi. U mo‘ysafidning qarshisiga kelib, murojaat qildi:

– Otaxon, ulug‘ yoshli inson ekansiz, anchagina uzoq hayot yo‘lini bosib o‘tgansiz. Shubhasiz, juda dono bo‘lsangiz kerak. Ayting-chi, mana, men yosh va

kuchliman-u, ammo hech qayerdan ish topa olmayapman, o‘g‘lim giyohvandlikka berildi, qizimni ham yaxshi tarbiyalay olmayapman, ayolim esa kun bo‘yi uyda o‘tirsam ham, hech qayerga qaramaydi. Xo‘sh, men bu vaziyatda qanday yo‘l tutishim kerak? Nima qilsam, bularning hammasini o‘zgartira olaman?

Qariya javob berdi:

– Eshiging ustiga kichkinagina taxtacha osib, unga “Hamisha shunday bo‘lavermaydi” deb yozib qo‘y.

– Shu xolosmi? – hayron bo‘ldi erkak.

– Shu xolos, – javob qildi kekxa kishi.

U uyiga borib, qariya aytgandek qildi. Bir qancha vaqt o'tgach, uning o'g'li giyohvandlikni tashladi va hatto qilgan ishi gunoh ekanini tan olib, tavba qila boshladi. Qizi yosh bilan yigit bilan yaxshi ko'rishib, oila qurdi. Ayoli ham o'zgardi va risoladagi bekaga aylandi. Erkakning o'zi esa serdaromad ishga joylashdi va ko'p o'tmay, hatto mashina sotib oldi. Kunlarning birida u tanish ko'chadan o'tib borayotib, ikki yilcha oldin kekxa mo'ysafidni uchratgan joyida to'xtadi. Qariya hali ham shu yerda o'tirgandi. Erkak uning oldiga yaqinlasharkan, mashinadan tushmagan holda, uning oynasini ochib, so'z qotdi:

– Ha, boboy, haliyam o'tiribsizmi? Men bo'lsa, ko'rib turganingizdek, ancha narsaga erishdim. O'g'lim giyohvandlikni tashladi, endi u taqvoli yigit, qizim sevib, sevilib turmushga chiqdi. Ayolim ham yaxshi rafiqaga aylandi. O'zim ishga joylashdim va endi ishxonamda martabali boshliqman. Siz esa haliyam o'shandek o'tiribsiz, no'noq chol! Xo'sh, endi menga nima deb maslahat berasiz?

Bu gaplardan qariyaning chehrasi o'zgarmadi, aksincha, u suhbatdoshiga xotirjam tikilgancha, dedi:

– Haligi taxtacha bor edi-ku, shuni olib tashlamagin...

Hikoyada boshingga qandaydir tashvish kelsa, bundan tushkunlikka tushib ketma, aksincha, juda zo'r hayot kechirayotgan bo'lsang, bundan havolanib ketma, hamisha shunday bo'lavermaydi, degan hikmatli gapni shior qilib olgin, deyiladi germinevtik tahlilida.

Hikoya hikmatomuzligi bilan birga nihoyatda hayotiy. Deylik, barchamizning boshimizdan kechirishimiz mumkin bo'lgan yoki kechirgan iholatimizni qamrab olgan. U shu jihati bilan esda qolarli va ibrat bo'larli, eng asosiysi tarbiya usulida ishonchliligi bilan ahamiyat kasb etadi. Afsuski,

oliygohlar o'qituvchilarining aksariyati maktabni bitirib endigina katta hayot ostonasiga qadam qo'ygan talabalarni tarbiyasiga e'tibor berishmaydi. Aksincha, talabamisan, maktab bolasimisan, istasang o'qi, istamasang, katta ko'cha, qabilida muomala qilishadi. Ammo yuqorida zikr etilgan hadisdan kelib chiqadigan bo'lsak, tarbiyalanishning, ilm olishning chegarasi va vaqti yo'q. Shunday ekan, qaysi fan o'qituvchisi qanday mavzuni o'tishidan qat'i nazar, auditoriyada mavzuga yoki talabalarning kayfiyatiga qarab ibratli voqealarga bir necha soniyalarni ajratsa, birinchidan, talaba darsdan chalg'imagan holatda zerikish hissini tuymaydi.

Xulosa: Shoyim Bo'tayevning yozgan hikoyalari o'quvchiga nafaqat o'zini, balki jamiyatni ham qayta ko'rish va tahlil qilishga undaydi. Shoyim Bo'tayevning hikoyalari o'zining badiiy boyligi, nafosati va ichki ma'nosi bilan adabiyotda alohida o'rin tutadi. Uning asarlarida inson qalbining eng nozik holatlari va jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni yoritishning o'ziga xos usuli, uni zamonaviy o'zbek adabiyotining ajralmas qismiga aylantirgan. Shoyim Bo'tayev hikoyalari faqat o'zbek adabiyotining yuksalishiga hissa qo'shmaydi, balki global adabiyotda ham insoniyatning umumiy muammolarini yoritishda o'ziga xos tarzda ifodalangan asarlar sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quronov D., Sheraliyeva M., Mamajonov Z. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent, 2013. – B.382.
2. Shoyim Bo'tayev. Shamol o'yini. – Toshkent, "Yozuvchi" nashriyoti, 1995. – B.151.
3. Shoyim Bo'tayev. Ko'chada qolgan ovoz. – Toshkent, ma'naviyat, 2005. – B.236.
4. Oripova, G. M., & Tolibova, M. T. Q. (2021). Composition Of Modern Uzbek Stories. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(03), 245-249.
5. B.X.Xodjayev Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T.: «Sanostandart» nashriyoti, 2017-yil, 154-157

6. Khaydarov, S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. In Conference Proceedings (pp. 41-43).